

LA FINE DELLA STORIA
(Hdt. IX 122)

122.1. τούτου δὲ τοῦ Ἀρταύκτεω τοῦ ἀνακρεμασθέντος προπάτωρ Ἀρτεμβάρης ἐστὶ ὁ Πέρσης ἐξηγησάμενος λόγον τὸν ἐκεῖνοι ὑπολαβόντες Κύρω προσήνεικαν λέγοντα τάδε· 2. “ἐπεὶ Ζεὺς ... Πέρσης ἡγεμονίην διδοῖ, ἀνδρῶν δὲ σύ, Κῦρε, κατελὼν Ἀστυάγην, φέρε, γῆν γὰρ ἐκτίμεθα ὀλίγην καὶ ταύτην τρηχέαν, μεταναστάντες ἐκ ταύτης ἄλλην σχῶμεν ἀμείνω. εἰσὶ δὲ πολλαὶ μὲν ἀστυγεῖτονες, πολλὰ δὲ καὶ ἑκαστέρω, τῶν μίαν σχόντες πλέοσι ἐσόμεθα θωμαστότεροι· οἰκὸς δὲ ἄνδρας ἄρχοντας τοιαῦτα ποιέειν. κότε γὰρ διή και παρέξει κάλλιον ἢ ὅτε γε ἀνθρώπων τε πολλῶν ἄρχομεν πάσης τε τῆς Ἀσίης;”. 3. Κῦρος δέ, ταῦτα ἀκούσας καὶ οὐ θωμάσας τὸν λόγον, ἐκέλευε ποιέειν ταῦτα, οὕτω δὲ αὐτοῖσι παρήνεε κελεύων παρασκευάζεσθαι ὡς οὐκέτι ἄρξοντας ἀλλ’ ἄρξομένους· φιλέειν γὰρ ἐκ τῶν μαλακῶν χώρων μαλακοὺς ἄνδρας γίνεσθαι· οὐ γὰρ τι τῆς αὐτῆς γῆς εἶναι καρπὸν τε θωμαστὸν φύειν καὶ ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια. 4. ὥστε συγγόντες Πέρσαι οἴχοντο ἀποστάντες, ἐσσωθέντες τῇ γνώμῃ πρὸς Κύρου, ἄρχειν τε εἴλοντο λυπρὴν οἰκέοντες μᾶλλον ἢ πεδιάδα σπειρόντες ἄλλοισι δουλεύειν.

|| (122) α(ABCTPpM) δ(DRSUVXJ) f.

|| 122.1.2 λέγοντα αβ (λέγον R) : -τες D | προσήνεικαν codd. pll. : προσέν- V^{ac} || 2.1 σύ D : σοί αβ : σύ, ὦ Sitzler | 2.2 Ἀστυάγην codd. pll. : -γεα M Aldus | γὰρ om. S | τρηχέαν Bekker et edd. pll. : -χέην α (quod rec. Rosén : -χέον M) : -χεῖαν δ | σχῶμεν δ : ἔχομεν α | 2.3 καὶ om. DSV | ἑκαστέρω codd. pll. : ἑκατ- CSV | μίαν codd. pll. : μίην M Aldus | σχόντες codd. pll. : σχῶν- C : ἔχοντες DSV | πλέοσι codd. pll. : πλείοσι ABCTP¹ | θωμαστότεροι codd. pll. : θωυμ- PpMDSV | οἰκὸς δ : εἰκὸς ABCTM | 2.4 ἄνδρας ἄρχοντας codd. pll. : ἄ- ἔχ- DSV : ἄρχ- ἄ- PpM | κότε γὰρ codd. pll. : κότερα γὰρ DSV | ἀνθρώπων codd. pll. : ἀνῶν f : ἀγνῶν V | τε om. M | 3.1 θωμάσας codd. pll. : θωυμ- PpMDV | παρή(ι)νεε codd. pll. : παραίνεε S | 3.2 ἄρξοντας codd. pll. : ἄρξαν- D | ἄρξομένους codd. pll. : ἄρξάμ- C | μαλακοὺς ἄνδρας DSV : μ- (om. ἄ-) codd. pll. | 3.3 τι codd. pll. : τοι SVf | θωμαστὸν codd. pll. : θωυμ- PpMDSV || 4.1 Πέρσαι codd. pll. : οἱ Π- S

|| subscriptio ΗΡΟΔΟΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΩΝ Θ | XXHHIII AB : ἡροδότου ιστοριῶν ἐνάτη (fere) codd. pll.

Et excursum et epilogum Artembarae exemplum (ex Artayctae fato inductum) praebere videtur: inopia virtutem luxuries vitia gignit (ad rem cf. e.g. VII 101-104, VIII 26,3, Ar. Pl. 507-549) || 122.1 de Artembara cf. J.M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 B.C.*, Konstanz 1995, 93 (ad cognomines Persas vd. I 114,3, Aesch. Pers. 972) | ἀνακρεμάννυμι 10x ap. Hdt. (de crucis supplicio cf. et VII 194,2, IX 120,4) | ad προπάτωρ cf. II 161,2, 169,5 | ἐξηγέομαι 27x ap. Hdt. (15x = ‘expono’) | ad ὑπολαμβάνω = ‘adopto’ cf. I 212,3, III 146,1 | ad προσφέρειν λόγον 134,1 ἢ Ἄτοσσα προσέφερε ἐν τῇ κοίτῃ Δαρείω λόγον τοιόνδε, V 30,3 τόνδε σφι λόγον προσέφερε, VIII 52,2, IX 5,1, cf. et vd. II 173,1 (pass.), III 74,3, V 40,1, VIII 52,2 || 122.2 Ζεὺς, scil. Ahura Mazda | ad Persarum ἡγεμονία vd. I 46,1, III 65,6, VII 8a,1 (cf. et I 7,1, VII 2,1 | κατελὼν Ἀστυάγην, scil. a. 549 a. Chr. n.: cf. VII 8a,1 παρελάβομεν τὴν ἡγεμονίην τήνδε παρὰ Μήδων, Κύρου κατελόντος Ἀστυάγην | de Persarum severitate vd. I 71,2s., Xen. Cyr. VIII 8 (cf. VII 5,67), Plat. Leg. 595a-e, Arr. An. V 4,5, Plut. Reg. imp. apophth. 172f, necnon L. Belloni, «Aevum(ant)» IV (1991) 57-76, C. Tuplin, *Achaemenid Studies*, Stuttgart 1996, 136-141 | ad terram ὀλίγην καὶ ταύτην τρηχέαν cf. I 71,2 χώρην ἔχοντες τρηχέαν, IV 23,1s., VII 33 | IX 51,3 ἐς τοῦτον δὴ τὸν χώρον ἐβουλεύσαντο μεταναστῆναι | ad ἀστυγεῖτονες vd. I 30,5, II 104,3, V 66,2, VI 46,1, 99 ἐπὶ πόλιν ἀστυγεῖτονας | πλέοσι, scil. ‘pluribus rationibus’ (cf. ἅπασι ap. I 1,2, 91,6) | ad θωμαστότεροι (θωμαστός 5x ap. Hdt., 2x hic), vd. T.F. Scanlon, «Historia» XLIII (1994) 167-169; ad θωμάζω = ‘admiror et assentior’ vd. III 80,5, 82,4 (bis), VII 204 | οἰκὸς 26x ap. Hdt. | παρέχει (impers.) 14x ap. Hdt. (cf. III 73,1 ἄνδρες φίλοι, ἡμῖν κότε κάλλιον παρέξει ἀνασώσασθαι τὴν ἄρχην, VIII 75,2 καὶ νῦν παρέχει κάλλιστον ὑμέας ἔργον ἀπάντων ἐξεργάσασθαι, 140a,4 παρέχει δὲ ὑμῖν κάλλιστα καταλύσασθαι | de Persarum imperii propagatione cf. Xerxis orationem in VII 8 | I 130,3 (Cyrus) πάσης τῆς Ἀσίης ἤρξε || 122.3 Cyrus ut consultor prudens (‘wise adviser’) qui dicitur inducitur | παραινέω 20x ap. Hdt. (8x = ‘hortor’, 12x = ‘admonere’) | Hipp. Aer. 12-16, 24 εὐρήσεις γὰρ ἐπὶ τὸ πλῆθος τῆς χώρας τῇ φύσει ἀκολουθέοντα καὶ τὰ εἶδεα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς τρόπους· ὅκου μὲν γὰρ ἡ γῆ πείρα καὶ μαλθακὴ καὶ ἐνυδρος, καὶ τὰ ὕδατα κάρτα μετέωρα ἔχουσα, ὥστε θερμὰ εἶναι τοῦ θέρους, καὶ τοῦ χειμῶνος ψυχρὰ, καὶ τῶν ὥρέων καλῶς κέεται, ἐνταῦθα καὶ οἱ ἄνθρωποι σαρκώδεές εἰσι καὶ ἄναρθροι καὶ ὕγροι, καὶ ἀταλαίπωροι, καὶ τὴν ψυχὴν κακοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ· τὸ τε ῥάθυμον καὶ τὸ ὑπνηρὸν ἐστὶν ἐν αὐτέοισιν ἰδεῖν· ἐς τε τὰς τέχνας παχέες καὶ οὐ λεπτοὶ οὐδ’ ὀξεές· ὅκου δ’ ἐστὶν ἡ χώρα ψιλὴ τε καὶ ἀνώχρος καὶ τρηχεῖη, καὶ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος πιεζομένη, καὶ ὑπὸ τοῦ ἡλίου κεκαυμένη, ἐνταῦθα δὲ σκληροὺς τε καὶ ἰσχνοὺς καὶ διηρθρωμένους καὶ ἐντόνους καὶ δασέας ἂν ἴδοις· τὸ τε ἐργατικὸν ὀξὺ ἐνεὸν ἐν τῇ φύσει τῇ τοιαύτῃ καὶ τὸ ἄγρυπνον, τὰ τε ἤθεα καὶ τὰς ὀργὰς αὐθάδεας καὶ ἰδιογνώμονας, τοῦ τε ἀγρίου μᾶλλον μετέχοντα ἢ τοῦ ἡμέρου, ἐς τε τὰς τέχνας ὀξυτέρους τε καὶ ξυνετωτέρους καὶ τὰ πολέμια ἀμείνους εὐρήσεις· καὶ τὰλλα τὰ ἐν τῇ γῇ φυόμενα φπάντα ἀκόλουθα ἐόντα τῇ γῆ· αἱ μὲν ἐναντιώτατα φύσιές τε καὶ ἰδέαι ἔχουσιν οὕτως· ἀπὸ δὲ τούτων τεκμαίρομενος τὸ λοιπὰ ἐνθυμέεσθαι, καὶ οὐχ ἄμαρτήση, necnon R. Thomas, *Herodotus in context. Ethnography, Science and the Art of Persuasion*, Cambridge 2000, 102-134, F. Borca, *Luoghi, corpi, costumi. Determinismo ambientale ed etnografia antica*, Roma 2003, 51-55 | ad omnium rerum humanarum necessariam contentionem vd. III 38 | ad οὕτω ... ὡς vd. Powell 285 | ἄρξοντας ... ἄρξομένους: tertium non datur (cf. Thuc. II 63,1s.) | φιλέω = ‘soleo’ 12x ap. Hdt. (cf. VIII 128,2 οἷα φιλέει γίνεσθαι ἐν πολέμῳ) | μαλακός 5x ap. Hdt. (2x hic) | καρπός = ‘fruges’ 24x ap. Hdt. | ad ἄνδρας-πολέμια vd. VII 238,2 ἐπεὶ τιμᾶν μάλιστα νομίζουσι τῶν ἐγὼ οἶδα ἀνθρώπων Πέρσαι ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια || 122.4 ad συγγόντες vd. VII 13,3 (Xerxes ante Persas) | III 83,1 ὡς δὲ ἐσώθη τῇ γνώμῃ ὁ Ὀτάνης, VII 237,1 Δημήρητος ... γνώμη μέντοι ἐσσοῦται ὑπὸ σέο | hic tam persaepe cum part. (e.g. ἄπιόν in VII 222, VIII 135,3) iungi solet | ἄρχειν ... δουλεύειν antithesis quae dicitur miranda | λυπρός hic tantum ap. Hdt. (cf. Od. XIII 243) | πεδιάς 5x ap. Hdt. | etiam de Atheniensibus Persarum fabula fortasse narratur.

122.1. Di questo Artaitte che venne crocifisso è proavo Artembare, quello che aveva illustrato ai Persiani una proposta che quelli accolsero e portarono a Ciro; diceva così: 2. “Visto che Zeus ha dato ai Persiani il potere e, da quando hai distrutto Astiage, sei tu, Ciro, (a esercitarlo) tra gli uomini, e dato che la terra che possediamo è piccola e per di più scabra, sù, trasferiamoci da questa e prendiamone un’altra migliore. Ce ne sono molte qui vicine, molte anche più lontano, e se ne prendiamo una saremo alquanto più ammirati, per più ragioni. È del resto naturale che gli uomini che detengono il dominio si comportino così: quando mai si presenterà un’occasione migliore di adesso che abbiamo il dominio su molti uomini e su tutta l’Asia?”. 3. Ciro ascoltò queste parole, ma poiché la proposta non gli piaceva, li invitò a comportarsi così, ma nel contempo li ammoniva invitandoli a prepararsi a non esercitare più il dominio ma a subirlo: dalle terre molli sono infatti soliti nascere uomini molli, poiché non è possibile che dalla stessa terra spuntino nel contempo messi mirabili e uomini valorosi in guerra. 4. Così i Persiani fecero ammenda e se ne andarono, vinti dalla considerazione di Ciro, e scelsero di conservare il dominio abitando una terra miseranda piuttosto che essere servi di altri seminandone una pianurosa.